

УДК 655.32(501)

ВИНИКНЕННЯ ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСМАНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ (ДРУГА ТРЕТИНА ХІХ СТ.)

Срибняк И.В.

«Киево-Могилянская академия», г. Киев, Украина
E-mail: sr63@ukr.net

В статье анализируется процесс возникновения первых периодических изданий в Османской империи, реконструируются основные тенденции развития газетной периодики, определена жанрово-тематическая направленность редактируемых Ибрагимом Шинаси и Намиком Кемалем ведущих турецких изданий в 60-е гг. XIX в.

Ключевые слова: газета, периодика, редактор, издатель, Ибрагим Шинаси, Намик Кемаль, Османская империя.

Постановка проблеми. Історія османської періодики є невід'ємною частиною розвитку турецької нації, і водночас – яскравим свідченням її культурно-цивілізаційних здобутків та інтегральною частиною загальносвітового історичного процесу. Ця обставина й обумовила стійкий інтерес дослідників до проблем функціонування османської періодики як з боку відомих радянських істориків-османістів А.Д.Желтякова[1, 2, 3] і Ю.А.Петросяна[4], так і сучасних російських дослідників[5, 6, 7]. В українській історіографії одними з перших до вивчення обставин формування та функціонування турецької преси у другій половині ХІХ ст. звернулися Н.Б.Саркісян[8] та автор цієї статті[9, 10], проте найбільший внесок у опрацювання даної проблеми було зроблено турецькими дослідниками історії преси[11, 12, 13].

Першими періодичними виданнями на теренах Османської імперії стали франкомовні газети, що були засновані найактивнішими представниками французького еміграційного осередку в м. Ізмір. Так, зокрема, влітку 1824 р. було розпочато видання одного з таких видань – газети «*Східний спостерігач*». У 1827 р. до керма цього видання прийшов адвокат Олександр Блак – відома в Леванті людина виразно антифранцузьких переконань. Після її закриття за наполяганням офіційного Парижу О.Блак започатковує видання нової газети – «*Ізмірського кур'єра*», а у 1831 р. – «*Османського наставника*», отримуючи при цьому значні фінансові дотації від османського уряду[10, с.129-130].

Першою газетою, яка почала виходити турецькою (османською) мовою, стала «*Таквім-і векаї*». Для її друку була створена окрема друкарня («Таквімхане-і аміре матбааси») та видавництво («Таквім незареті»), робота яких спрямовувалась головним редактором газети і одночасно офіційним історіографом Порти Мехмедом Есафом. Перший час газета користувалась успіхом у читача, з 1832 р. вона почала видаватися також арабською, грецькою, вірменською мовами, а матеріали, в які в ній уміщувалися, являли інтерес і для нетурецького населення імперії. Але поступово газета почала занепадати, бо в її штаті не було жодного фахового журналіста, а добір інформації здійснювали непрофесіонали – один з секретарів глави османського

уряду (цивільні справи) і ад'ютант військового міністра (військові справи), причому обидва мали виконувати й свою основну роботу у відповідних установах. За таких обставин забезпечити регулярність виходу газети було неможливо – іноді вона з'являлась щотижнево, іноді – навіть не кожного місяця. Внаслідок цього новини, які уміщувались на шпальтах видання, були вже застарілими або взагалі неактуальними[2, с.90].

Але попри всі ці недоліки «Таквім-і векаї», що була першою і впродовж довгого часу єдиною турецькою газетою, відіграла позитивну роль в житті османського суспільства. На думку історика турецької преси С.Іскіта та обставина, що ця газета хоча й була «офіційним державним органом», і відтак не могла стати «виразником і політичним рупором національних ідейних рухів, як це мало місце в інших країнах», це ніяким чином не применшує її значення, бо «Таквім-і векаї» видавалась «нашою рідною (турецько-османською – *авт.*) мовою, в ній друкувались також і неофіційні статті»[11, с.63].

Обставини заснування ще однієї турецької газети – «*Джеріде-і хавадіс*» («Вісник новин») є дещо незвичайними. У травні 1836 р. англійський торговець і одночасно кореспондент «*Морнінг Геральд*» Вільям Черчіль під час полювання через власну недбалість поранив хлопчика-турка, за що був побитий та з відома міністра закордонних справ Порти Акіф-паши та доставлений до в'язниці. Посольства Великобританії втрутилося у цю справу, сподіваючись усунути «незручного» міністра. Врешті-решт Лондон домогся бажаного для себе результату – Акіф-паша був відправлений у відставку, а В.Черчіль отримав грошове відшкодування (400 тис. піастрів) за завдані йому «незручності», привілей на торгівлю олією і право на видання газети турецькою мовою [1, С.84-86].

Перше її число вийшло друком 1 серпня 1840 р., у «передмові» редакція повідомляла про своє бажання сприяти поширенню знань про ремесла, мистецтво і освіту в різних країнах світу. З перших днів «Джеріде-і хавадіс» відчувала величезні труднощі з дистрибуцією, бо системи продажу газет в імперії просто не існувало. Спроба В.Черчіля організувати збут свого видання через торговців рукописними книгами (*саххафів*) не мала успіху. Внаслідок цього газета, маючи загалом лише 150 передплатників, опинилась у 1843 р. на межі банкрутства. В цій ситуації на допомогу Черчілю знову прийшов османський уряд, який призначив газеті значну щомісячну грошову дотацію. З того часу «Джеріде-і хавадіс» перетворилась на напівофіційний орган Порти, зберігаючи такий статус близько двох десятиліть. Нова якість відчинила газеті двері урядових установ та іноземних посольств, що значно полегшувало збирання інформації[2, с.103].

Редакція приділяла чільну увагу подіям міжнародного життя (до 80% обсягу газети займали передруки та перекази статей з найавторитетніших європейських, насамперед – англійських, видань про головні події політичного життя Європи, а також США та країн Сходу). Окреме місце в газеті посідав відділ оголошень, в якому уміщувалась різноманітна інформація торгівельно-економічного змісту (повідомлення про аукціони, продаж нерухомості та товарів, митні умови, транспортні перевезення тощо). Під час Кримської війни 1853-1856 рр. «Джеріде-і хавадіс» стала основним джерелом урядової інформації про хід воєнних подій, які висвітлювалися під анг-

лійським кутом зору. Газета першою в історії турецької преси стала видавати свій власний додаток (з листопада 1856 р.), який містив зведення основних воєнних подій в Криму, а також передруки політичних статей з англійських газет.

У 1850 р. тільки в Стамбулі видавалось 11 часописів (у т.ч. чотири – італійською мовою, стільки ж франкомовних, по одній – грецькою, вірменською та болгарською мовами)[6, с.16]. Близько 20 іншомовних газет друкувалось в різних провінціях Османської імперії, зокрема п'ять в Ізмірі, шість – в Сербському князівстві, по три – у Валахії та Яссах. З 1849 р. було розпочато видання першого турецького журналу «*Вака-і тіббіє*» («Медичні події»). Прагнучи забезпечити підтримку своєму політичному курсу на сторінках періодичних видань, турецький уряд надавав окремим газетам значну фінансову допомогу[7, с.118].

Слід відзначити, що поява нових періодичних видань непокоїла Порту, і особливо через те, що засновуючи газети іноземці не вважали за потрібне отримувати на це дозвіл ані в османського уряду, ані у місцевої влади. Непоодинокі були й випадки уміщення на шпальтах таких публікацій, які ставили під сумнів основні політичні постулати імперії. І хоча ці видання були доступні лише невеликому колу читачів, тим не менш це створювало підстави для критики уряду. Одним з проявів збентеженості уряду став меморандум Міністерства закордонних справ (МЗС) Порту від 18 червня 1849 р., адресований усім іноземним представництвам, акредитованим в імперії, в якому робилась спроба регламентувати порядок відкриття нових газет і друкарень. Віднині це було можливим тільки після звернення до місцевої влади та отримання відповідного дозволу.

Але досягти бажаного для себе результату Порти вже не могла, і була змушена змиритися з існуванням заснованих раніше видань. Контролювати інформаційний простір країни було для уряду дуже не просто і з огляду на те, що у 60-70-х рр. XIX ст. спостерігається піднесення турецької преси і журналістики, що було пов'язане з діяльністю нового таємного політичного угруповання «нових османів», до складу якого входили визначні представники політичного істеблішменту Порту та видатні турецькі публіцисти і літератори[2, с.129].

Але говорячи про цю політичну течію слід відзначити, що самій своїй появі та організаційному оформленню вона значною мірою має завдячувати першій приватній турецькій газеті «*Терджюман-і ахваль*» («Глумач подій»), яку заснував відомий громадський і культурний діяч Агях-ефенді. Перший номер газети побачив світ 21 жовтня 1860 р., і ця дата вважається рубіжною в історії національної турецької журналістики. Засновнику (він же став і головним редактором) вдалось залучити до співпраці в газеті цілу низку турецьких інтелектуалів, яким не була байдужою доля країни (у т.ч. письменника і поета Зія-бея, історика літератури і мовознавця Ахмеда Вефіка-пашу, відомого журналіста Мустафу Рефік-бея, урядовця Хасана Субхі-ефенді та ін.).

Однак найбільшу популярність газеті принесло ім'я видатного літератора і публіциста Ібрагіма Шинасі, який доклав найбільших зусиль для підготовки перших 25 номерів «Терджюман-і ахваль». Концепцію газети було визначено в першому її номері, у т.зв. «передмові» (*мукаддеме*) за підписом І.Шинасі, в якій містилось обґрунтування права кожного народу на свободу слова. На його думку, газета мала стати

засобом для поширення відомостей про внутрішні та міжнародні події, на її шпальтах мали висвітлюватися проблеми освіти та інші злободенні питання, які хвилювали турецьке суспільство. Насамкінець І.Шинасі, звертаючись до майбутніх кореспондентів газети, наголосив на необхідності писати простою мовою, яка була б зрозумілою усім туркам[8, с.176].

З самого початку свого виходу «Терджюман-і ахваль» користувалась значною популярністю, що було зумовлено регулярністю її виходу, цікавим змістом та простою мовою викладу матеріалів; нарешті освіченій частині османського суспільства були добре відомі імена її видавців. Редакцією було запроваджено рубрикацію матеріалів, у статтях обговорювались найважливіші події в країні та за кордоном, друкувались літературні твори та науково-популярні матеріали. Влітку 1861 р. в газеті почали з'являтися редакційні статті, присвячені злободенним політичним питанням. «Терджюман-і ахваль» приділяла багато уваги висвітленню актуальних проблем національної економіки, банківської справи, торгівлі, транспорту та поштовому зв'язку. Друкувались у газеті й листи читачів, перекладні статті, замітки енциклопедичного характеру з історії розвитку науки і техніки, біографічні довідки про видатних людей. Нарешті у газеті вміщувались матеріали офіційного характеру (укази, повідомлення), світська хроніка, довідки (курс валют на стамбульській біржі тощо)[9, с.8].

Успіх газети занепокоїв редактора «Джеріде-і хавадіс» В.Черчіля, який вже восени 1860 р. організував видання газети «*Рузнаме-і джеріде-і хавадіс*» («Щоденний вісник новин»), на шпальтах якого вдався до різких випадів проти «Тлумача подій». Останній не залишився у боргу – в одній зі статей І.Шинасі читачам було повідомлено, що власником «Щоденного вісника новин» є англієць, який до того ж отримує державну дотацію у 1400 доларів на рік. Ця дискусія, а також публікація критичної статті Зія-бея про вади існуючої системи освіти викликали незадоволення уряду та призвели до того, що в травні 1861 р. видання «Терджюман-і ахваль» було тимчасово припинено. Але невдовзі її вихід було поновлено, і відтоді видання «Терджюман-і ахваль» вже не переривалося до 11 березня 1866 р.[2, с.135]

У кінці квітня 1861 р. І.Шинасі приймає рішення залишити роботу в редакції цієї газети та розпочинає підготовку до заснування власного періодичного видання – «*Тасвір-і ефкяр*» («Зображення ідей»). В її першому числі, яке вийшло 28 червня 1862 р., було сформульовано кредо газети – просвітництво. У вже традиційній для кожного нового видання «передмові» редактор зазначав, що газети «вкрай необхідні для будь-якої цивілізованої країни», і що «народ, який існує в цивілізованих умовах, повідомляє через газети, які є виразниками його думок, про шляхи досягнення суспільної користі». Таким чином, І.Шинасі першим висловив думку про те, що газети повинні сприяти формуванню громадської думки і що народ має право висловлювати свої судження з актуальних проблем сьогодення через газету.

Після появи перших номерів газети «Тасвір-і ефкяр» уряд здійснив спробу перетворити видання на знаряддя своєї політики шляхом фактичного підкупу редакції. Султан Абдул Азіз надіслав І.Шинасі у «подарунок» величезну як на той час суму – 500 золотих лір (12 тис. крб. золотом), але ці гроші не були прийняті редактором із принципових міркувань. Весь свій талант і знання Шинасі спрямував на те, щоб

зробити «Тасвір-і ефкяр» духовним наставником освічених прошарків турецького суспільства. Він залучив до роботи в редакції талановитих письменників та публіцистів (Намика Кемалю, Зія-бея, Реджаїзаде, Махмуда Екрема, Алі Суаві), і дуже скоро газета перетворилась на справжній громадсько-літературний форум турецької інтелігенції, де обговорювались нові літературні та політичні ідеї [9, с.10].

З номера в номер на шпальтах газети дебатовалися проблеми реформи турецької мови та розвитку національної літератури, реорганізації шкіл; питання, пов'язані з можливістю «прищеплення» на османському ґрунті європейських громадських інститутів, доцільністю ознайомлення турків з найкращими надбаннями європейської культури та науки. Редакція не залишалася осторонь дискусійних питань «чистоти» мови (власне на її сторінках тривав процес вироблення нових стандартів «передсучасної» турецької мови, вільної від зашквара арабо-перської лексики), і саме полеміка з газетою «Рузнаме-і джеріде-і хавадіс» щодо шляхів її подальшого розвитку значно збільшувала наклад «Тасвір-і ефкяр» (до 20-24 тис. примірників), що було захмарним показником для тогочасної Туреччини.

Великий вплив на громадську думку імперії мали публіцистичні статті, що присвячувались політичним, соціально-економічним та правовим проблемам, а також добірці матеріалів на теми османської та всесвітньої історії, які здебільшого публікувались у вигляді серійних статей. У лютому-квітні 1863 р. в «Тасвір-і ефкяр» була надрукована серія статей історика і просвітителя Ахмеда Вефіка під спільною назвою «Мудрість історії», якою робилася спроба класифікувати історію як науку, що має власну методологію. У різний час на сторінках газети було опубліковано ще низку статей історичного змісту, в яких йшлося про причини занепаду Османської імперії та про часи її колишньої могутності. Публікуючи в газеті матеріали з історичної проблематики, І.Шинасі намагався пробудити у турків патріотичні почуття, він першим став звертатися до них як до «нації» (*миллет*), вже не зважаючи на релігійну належність.

Шинасі охоче вмщував у своїй газеті матеріали дискусійного характеру, зокрема про вади системи народної освіти, про небажання уряду допомагати бідним і жебракам та ін. За публікацію в одному з номерів статті про надуживання податкових чиновників головного редактора вже наступного дня звільнили з державної служби. Побоюючись арешту, І.Шинасі у 1865 р. таємно емігрує до Франції, доручивши перед цим управління газетою одному зі своїх найближчих співробітників – молодому поету Наміку Кемалю, який взяв найдіяльнішу участь у створенні товариства «нових османів»[5, с.140].

Висновки та перспектива. Під впливом нового головного редактора дещо змінився характер матеріалів газети, центральне місце в ній посів аналіз внутрішніх та міжнародних подій, а також проекти реформування імперії, деякі статті були адресовані жінкам, просвіту яких він уважав цілком необхідним для економічного та культурного поступу Туреччини. Н.Кемаль гостро критикував Росію, Францію і Англію за втручання у внутрішні справи своєї країни і в такий спосіб пробуджував патріотичні почуття турків, але при цьому заперечував справедливий характер боротьби греків.

І хоча «Джеріде-і хавадіс» та «Таквім-і векаї» не були здатні висловити думки народу та сформулювати прагнення нації, більше того – вони і не ставили перед своїми читачами такі теми, які б стосувались всієї країни, тим не менш їх незаперечним досягненням було те, що в них набули перший журналістський досвід молодша генерація турків, яка пізніше взяла діяльну участь у розбудові власне турецької преси. Найбільшим досягненням тогочасної турецької періодики стало створення сприятливих умов для ознайомлення освіченої частини османського суспільства з європейською політикою та палітрою економічного життя й культури турецької нації.

Література

1. Желтяков А.Д. Дело Уильяма Черчилля / А.Д.Желтяков // XXIII Герценовские чтения. Исторические науки. – Ленинград, 1970. – С.81-94.
2. Желтяков А.Д. Печать в общественно-политической и культурной жизни Турции (1729-1908 гг.) / А.Д.Желтяков. – Москва, 1972. – 320 с.
3. Желтяков А.Д. Из истории турецкой журналистики (газета Али Суави «Мухбир») / А.Д.Желтяков // Народы Азии и Африки. – 1972. – № 3. – С.46-52.
4. Петросян Ю.А. Турецкая публицистика эпохи реформ в Османской империи (конец XVIII – начало XX в.) / Ю.А.Петросян. – М., 1985. – 144 с.
5. Сейтгиева У.Б. Культура и просвещение в Турции в эпоху Танзимата: 1839-1876 гг. / У.Б.Сейтгиева. – Махачкала, 2003. – 164 с.
6. Байбатырова Н.М. Особенности возникновения и становления турецкой журналистики до XX века / Н.М.Байбатырова // Альманах современной науки и образования. Тамбов, 2009. – № 7 – С.16-18.
7. Байбатырова Н.М. Турецкая литература и публицистика в эпоху Танзимата (реформ) / Н.М.Байбатырова // Гуманитарные исследования. Журнал фундаментальных и прикладных исследований. – М., 2009. – № 3(31). – С.114-119.
8. Саркісян Н.Б. Редакційно-видавнича діяльність видатного турецького публіциста Ібрагіма Шинасі (перша половина 60-х рр. XIX ст.) / Н.Б.Саркісян // Українська орієнталістика: Зб. наук. праць викл. та студ. Ін-ту схід. мов Київ. нац. лінгв. ун-ту і Нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія»; Голов. ред. І.В.Срібняк. – К., 2007-2008. – Вип.2-3. – С.176-178.
9. Срібняк І.В. Становлення та розвиток газетно-видавничої справи в Османській імперії (20-ті рр. XIX ст. – початок XX ст.) / І.В.Срібняк, Н.Б.Саркісян. – К.: Науково-дослідний центр орієнталістики імені Омеляна Пріцака НАУКМА, 2010. – 12 с.
10. Срібняк І.В. Перші періодичні видання в Османській імперії / І.В.Срібняк // Сучасні тенденції сходознавства. Матеріали I-ої Всеукр. наук.-практ. конф., 13-14 травня 2011 р. – Харків: Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди, 2011. – С.129-133.
11. Server R. Iskit. Türkiye'de nesriyat hareketleri tarihine bir bakış / S.R. Iskit. – Istanbul, 1939. – 256 s.
12. Kologlu Orhan. Basın tarihi / O.Kologlu. – Istanbul, 2000. – 304 s.
13. Topuz N. Türk basın tarihi / N.Topuz. – Istanbul, 2003. – 189 s.

Срібняк І.В. Виникнення та основні тенденції розвитку османської періодики (друга третина XIX ст.) / І.В. Срібняк // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2011. – Т. 24 (63), № 3. – С. 203-209.

У статті аналізується процес виникнення перших періодичних видань в Османській імперії, реконструюються основні тенденції розвитку газетної періодики, визначено жанрово-тематичну спрямованість редактованих Ібрагімом Шинасі та Наміком Кемалем провідних турецьких часописів у 60-х рр. XIX ст.

Ключові слова: газета, періодика, редактор, видавець, Ібрагім Шинасі, Намік Кемаль, Османська імперія.

Sribnyak I.V. Origin and basic progress of osman periodicals trends (second third of XIX item) / I.V. Sribnyak // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2011. – Vol. 24 (63), No 3. – P. 203-209.

The article analyzes the process of creation of the first periodicals in the Ottoman Empire, reconstructs the main trends in development of the newspaper periodicals. It is also determined genre and thematic orientation of the leading Turkish newspapers that was edited by Ibrahim Shynasi and Namik Kemal in 1860s.

Key words: newspaper, periodicals, editor, publisher, Ibrahim Shynasi, Namik Kemal, the Ottoman Empire.

Поступила в редакцію 01.09.2011 г.